

Millega ühiskonda mõõta?

Anu Toots

Tallinna Ülikooli võrdleva halduspoliitika professor

Erik Terk

Tallinna Ülikooli Eesti Tuleviku-uuringute Instituudi direktor

Marko Pomerants

Riigikogu liige (Isamaa ja Res Publica Liit)

Olari Koppel

Eesti Koostöö Kogu juhataja

Riigikogu Toimetiste vestlusringis 28. mail oli teemaks Eesti inimarengu aruanne.

Vestlusringis osalesid Eesti Koostöö Kogu juhataja Olari Koppel, Riigikogu liige Marko Pomerants (Isamaa ja Res Publica Liit), Tallinna Tehnikaülikooli vanemteadur Kaire Põder, Tallinna Ülikooli Eesti Tuleviku-uuringute Instituudi direktor Erik Terk ja Tallinna Ülikooli võrdleva halduspoliitika professor Anu Toots. Vestlusringi juhtis ja tegi räägitust valiku RiTo peatoimetaja Helle Ruusing.

[Aruanne kui arutlusplatvorm](#)

H. Ruusing: Milleks on Eesti ühiskonnale tarvis inimarengu aruannet?

E. Terk: Inimestel, kes aruande kirjutamisel kaasa löid, võivad olla mõnevõrra erinevad arusaamad ja motiivid, aga enamiku meelest polnud kõige tähtsam see, et teadlane midagi uurida ja avaldada saaks, vaid see, et Eestis toimuks diskussioon riigi arengu kulgemise ja variantide üle. Seda liini on Koostöö Kogu päris pikalt ajanud, sellest ka näiteks aruande juba traditsiooniks saanud esitlused Riigikogus. Eeldame, et läbitöötatud teemade baasil on võimalik mitte ainult värskendada pilti sellest, mis ühiskonnas toimub, vaid algatada ka arutelu, mida tuleb teha ja mida muuta. Seetõttu häiris mind väga peaministri hiljutine seisukoht, et aruanne on kiidulaul tema erakonna poliitikale. Aruandest ilmnes nii plusse kui ka miinuseid. Poliitikud võivad öelda nii ja naa, aga kui miinused maha vaikida või ebaoluliseks lugeda, on see kõike muud kui konstruktiivne alus, millelt dialoogi alustada. Kahju.

M. Pomerants: Olen inimarengu aruandeid aastaid jälginud ja ühel aastal isegi ettepaneku teinud, mis võiks aasta teema olla. Aruande tegijatele pakun mõtlemiseks, kui palju inimarengu aruandes peaks olema teadusliku uurimise mõnu ja kui palju on nn otsustajatel, arvamusiidritel kannatust ja viitsimist seda lugeda ja lõppjäreldusi teha. Praktilisem on käsitleda asju valdkondade või teemade kaupa. Mõttetu on teha järeldust Eesti kohta tervikuna, kas oleme või ei ole edulugu. See on ka teiste riikidega nii, et mõnes valdkonnas on areng kiirem, mõnes aeglasem. Kas ühe riigi areng on edulugu või mitte, sõltub ka sellest, kelle silmadega vaadata. Opositsioonipoliitikuna saaksin aruande pinnalt teha sellest niisuguse nutulaulu, et vähe pole, aga koalitsioonis olles räägin Eesti edu veel suuremaks, kui see on.

A. Toots: Inimarengu aruande üks ülesanne ongi olla arutus- või diskussiooniplatvorm. On isegi hea, kui poliitikud ja ka ajakirjanikud võlli natuke üle keeravad, sest kui võrtsi või üle võlli minekut pole, ei tekitaks asi huvi. Milline peaks olema aruande keerukuse ja sügavuse aste? Kui OECD, Euroopa Liidu või Euroopa Komisjoni raporteid vaadata, siis näeme, et need lähevad üha keerukamaks. Seetõttu ei saa tänapäeval ka parlamendisadik keerukate tekstide lugemist vältida. Praegune maailm ongi väga keeruline ja vastastikku seotud. Me ei saaks teha ühel aastal sotsiaalpoliitika raportit ja järgmisel innovatsiooni raportit nii, et me sotsiaalpoliitikast üldse ei räägi. Mõte ongi selles, et tunnistame ühiskonnasfääride vastastikust seotust ja oskame ühiskonda juhtida seda seotust arvestades.

Teadusproduktina punkte ei too

K. Põder: Inimarengu aruanne ei ole teadlase tööle fokuseeritud. Tegelik teadustöö ja selle aruande formaat on erinevad. Mõnes mõttes on see tore, mõnes kurb, sest tegelikult puudub sotsiaalteadlastel eesti keeles kirjutamiseks igasugune väljund. Meie töövahendid on ingliskeelsed. Oleme oma uurimisrühmas rääkinud, milline peaks olema meie panus eesti teadlastena Eesti teadusse, peale RiTo mingit kanalit ei näegi. Üks lisavõimalus ongi inimarengu aruanne. Teadlasena tahaksin kirjutada asjadest, mida ma uurin. Kui kirjutan nendest asjadest inglise keeles, nagu seda tööd igapäevaselt teen, ei ole mul siin Eestis lugejat ehk fookus on liiga kitsas. Inimarengu aruandes balansseerin kahe vahepeal – see pole päris teadus, aga mitte ka kirjeldav, raportitest kopeeritud andmeridade illustreerimine ega eesti keeles refereerimine.

O. Koppel: Selle aruande väljaandjana ei pea ma õigeks, et see ei kajastu autorite teadustöona. Aruande tõsiseltvõetavust ja sisulist adekvaatsust ei saa kuidagi kahtluse alla seada.

M. Pomerants: Pean ennast ka selliseks semiakadeemiliseks poliitikuks, kes oma arvamuskirjutustes ei püüa jääda poliitiliselt üldsõnaliseks, vaid tugineda taustinfole. Inimarengu aruanne on lihtsalt üks paljudest materjalidest, millesse poliitikud peavad süvenema.

E. Terk: Tuleb muidugi arvestada, et poliitikutel ja kõrgametnikel on aega vähe ja nad ei jõua kõiki peatükke järjest läbi tudeerida. Seetõttu oleme lülitanud aruandesse kokkuvõtvaid osi ning üritame ajakirjanduses välja tuua just seda, mis meie arvates on mingi teema puhul oluline. Kui sealt midagi silma jääb, saab süveneda peatüki täisteksti. Vastuseks Marko Pomerantsi väitele, et võib-olla oleks targem üldse keskenduda üksikteemadele ja mitte püüda „haarata haaramatut”, teha järeldusi Eesti arengu kohta tervikuna, tsiteerin Rein Rauda: „Lääne tsivilisatsioon on püsinud esmajoonel tänu võimalusele pidada enda sees ja oma liikumissuundade üle laiapõhjalist ja mitmetahulist diskussiooni ning sellele vastavalt oma tulevikuplaane teha”. Mina mõtlen ka nii.

Inimestel puudub adekvaatne enesepilt

H. Ruusing: Ühiskonna sidususe teema: meil on palju ja sageli üksteisele vastanduvaid või vastandatavaid grupe. See probleem on olnud kakskümmend aastat. Millest see tuleb, et Eesti ühiskonnas on nii palju vastandlikke grupe? Probleemid, mis vastandumisest tulevad, on aja jooksul muutunud. Praegu on kõige aktuaalsem see, et ühiskonna sidususe puudumise tõttu Eesti lihtsalt jookseb inimestest tühjaks.

M. Pomerants: Eesti pole selles mõttes teistsugune kui mõni teine võrdlusriik. Saame igalt poolt vastanduvad grupid kätte. Valdkonnad, kus Euroopa Liidu keskmisest madalamal oleme, on seotud indiviidi endaga, siin ei saa riik suurt midagi ära teha. Andrus Ansip võib küll rääkida, et olge sidusamad ja mis iganes, aga kõik see, mis puudutab sallivust, töö tootlikkust või tervelt elatud aastaid, on ennekõike meie endi kätes. Suur muutus peaks algama meist kui individidest, siis suudaksime kollektiivselt Eesti rahvana palju paremini hakkama saada.

A. Toots: Kõigepealt tuleks vahet teha vastanduvate ja eristuvate gruppide vahel. Eestis võime õnneks rääkida rohkem eristumisest kui vastandumisest. Eestis on ilmselged vastandid Tallinna võim ja Toompea võim. Aga ma ei ütleks, et näiteks linn ja maa vastanduvad. Nad muidugi eristuvad ja kummalgi on oma probleemid. Eesti valitsemise häda on võib-olla selles, et me ei suuda seda eristumist piisavalt arvestada poliitikate rakendamisel. Ainult tervishoius räägitakse personaalmeditsiinist, aga peaksime mõtlema ka näiteks eluasemepoliitikale, kus on selles personaalne või mingite rühmade huvide täpsem arvestamine? Tegelikult on üks meie põhiprobleeme, et inimestel puudub adekvaatne enesepilt. Näiteks heaolu ja elukvaliteedi peatükis on üks joonis sellest, kui palju on palgavaeseid, kes saavad vähe palka, ja kui paljud *arvavad*, et nad saavad ebaõiglaselt vähe palka. Palgavaeseid on meil sama palju nagu enamikus Euroopa maades, aga tunnetamine, et mind koheldakse ebaõiglaselt, on väga suur. Selle üle peab küll mõtlema. Arvan, et ka haridussüsteem peaks sellele (s.t adekvaatse mina-pildi kasvatamisele) rohkem tähelepanu pöörama. Meil on palju tudengeid, kellel on ebaadekvaatne enesepilt. Ühtedel on enesehinnang väga kõrge ja nad arvavad, et on vinged tegijad, kuigi tegelikult ei ole, samal ajal on palju tudengeid ja teisi noori inimesi, kelle enesehinnang on madal, kuigi nendel ei ole viga midagi.

K. Põder: Ma ei arva, et Eesti ühiskond on väga lõhestunud või nullide-ühtede maailm. Oleme eri rollides ja ühiskonnas on palju erinevaid mustreid. Tulenevalt meie ajaloost, kus elitaarset maailmavaadet (peale nn kadakasaksluse) ei olnud, on sotsiaalsed klassid oma tähenduse meie jaoks kaotanud. Nüüd on see muutumas, päris palju meie sotsioloogiast tegeleb klassiühiskonna tõlgendamise ja uurimisega. Eesti praegune keskklass ei ole keskklass selles mõttes, kes toob demokraatiasse stabiilsuse või kelle nimel poliitikaid kujundatakse, vaid ta koosneb just nimelt eri sotsiaalse geeni ja erinevate ootustega inimestest ning on samas väga haavatav, kas või väikeste keskkonnamuutuste või elumuutuste tõttu, mida viimasel ajal ka ajakirjandusest oleme lugenud. Väike kommentaar ka riigi osaluse kohta. Siin oli juttu, et inimene peab ise enesekindlaks või paremaks saama. Meie tegevust juhivad ikkagi väga paljud väliskeskkonnast saadatud signaalid ehk nn ajendid. Olgu nendeks siis hinnasignaalid turgudel käitumiseks või signaalid seadusandlikust ruumist. Seega suunab meie tegevust väliskeskkond. Mulle tundub, et Eestis ei ole hea struktuuriline keskkond, me konkureerime teatud valdkondades omavahel üle. Mõelgem kas või sellele, missugune ralli toimub aastast aastasse selle nimel, et saada oma laps kõige paremasse kooli, ja millised hirmud on meil seoses sellega, et jääme konkurentsivõimelisemaks positsioonile. Kas pole see ennast hävitav või ennast kahjustav käitumine? Riigil on siin siiski mingid hoovad, et struktuuriliste reformidega seda ruumi kuidagi targalt korrastada vähemasti nendes valdkondades, kus umbusaldame ebaisikulist turumehhanismi. Kui aga lähemalt vaadata, siis puhtaid „turgude juhitud“ valdkondi ei olegi nii palju.

Ühiskond ei ole lihtne asi

O. Koppel: Olen nõus Anu Tootsiga, et vastandumist tõepoolest ei ole, aga pole ka positiivset eristamist. Oleme kakskümmend aastat ajanud poliitikat, et riik on imelihtne. Et vajame

lihtsat, läbipaistvat ja arusaadavat süsteemi, oli mõistetav, kui 1990-ndate algul ehitati üles maksusüsteemi või toetuste süsteemi. Kuivõrd nende administreerimine oli keeruline ja kohati kulukas, tehtigi lihtne süsteem. Aga ühiskond ei ole lihtne, vaid väga keeruline organism, mis sunnib küsima, kuidas seda saab juhtida või suunata lihtsate vahenditega. Ma ei ole veendunud, et see annab alati optimaalse resultaadi. Viimasel ajal on küll hakatud rohkem rääkima vajaduspõhisest toetuspoliitikast, kuid maksupoliitika mitmekesistamine on veel poolenisti tabuteema, mille üle diskuteerimine on poliitilistel või mingitel muudel põhjustel raske. Stigmatiseeritakse neid, kes käivad välja teistsuguseid ideid praeguse süsteemi muutmiseks. Inimarengu aruanne kirjeldab meie ühiskonda kogu tema mitmepalgelisuses ja keerulisuses. Poliitikud peaksid sellega arvestama ja mõtlema, mismoodi oma otsuseid edaspidi kujundada.

E. Terk: Kihistumine ja see, kuidas seda talutakse, on maailma eri osades erinev, näiteks Ida-Aasias ja Lõuna-Ameerikas on tulu- ja rikkuseerisused suuremad kui Eestis. Et Euroopa kontekstis väikerahvana kuidagi püsima jääda ja areneda, on tuludiferentside vähendamise problemaatika meile oluline. Olulisem kui suurriikides, kus inimesi on palju ja pole kartust, et kultuurikeskkond võib kriitilisest piirist allapoole väheneda. Eestis on keskkond arenguks täiesti hea, aga headus ei realiseeru piisavalt hästi reaalsusteks tulemusteks või vähemalt ei saada aru, et asjad on hästi, ollakse rahulolematud ja virisetakse. On arvamus, et inimesed ja firmad peaksid end kätte võtma ja realiseerima valitsuse loodud hea keskkonna võimalused. Olen nõus, et õigus- ja finantskeskkond on Eestis keskeltläbi päris hea, mõningaid nõrku lülisid (meie mure lennuühenduste pärast) on tehnilises taristus, aga ka see on suuresti tänu Euroopa Liidu toetustele paranenud. Kuid see pole kõik, mida arengukeskkonna all riikide võrdlusuuringutes silmas peetakse. Veel on institutsionaalne koostöökeskkond. Kõikvõimalikud koostöövõrgustikud Eestis ja need, mis Eestit ülejäänud maailmaga ühendavad: kuidas on inimesed kaasatud seadusloomesse ja poliitikakujundamisse; mil viisil on poliitikakujundamisel ühendatud riigi ja kohalik tasand; kuidas on meie kõrgharidus ja teadus seostatud majanduse vajadustega; mis laadi riigi toetusega suudame parandada oma firmade positsioone rahvusvahelistes koostöövõrkudes; kuidas teevad koostööd firmad, ülikoolid ja riik, et minna keerukamate ja uuenduslike toodetega välisturgudele jne.

Institutsionaalne koostöökeskkond on piltlikult öeldes vahekiht, mis asub inimeste ja majanduskeskkonna vahel. Selle järgi saab hinnata keskkonna kvaliteeti: kas vabad valimised toimuvad, seadused kehtivad, kui vähe või palju on korrupsiooni, kui vaba on meedia, kui vähe on barjääre ettevõtlusele jne. Viimati nimetatud näitajad võivad olla head, koostöö aga kehv. Inimestele ja firmadele ei saa öelda, et riik on teinud hea keskkonna, ise olete süüdi, kui seda kasutada ei suuda või ei oska. Arenenud maade kogemus näitab, et hästitoimiv koostöökeskkond kujundatakse pika ja sihikindla tegevusega ning riigi roll ühe osalisena ja initsiaatorina on selles üsna suur. Ei ole nii, et teeme õigusruumi ja finantstehingute toimimise reeglistiku enam-vähem korda ning edasine toimib juba iseregulatiivselt.

M. Pomerants: Kui toome näiteks oodatava eluea või tervelt elatud aastad, võib riik oma poliitikaga soodustada, et ettevõtted saaksid maksta inimestele näiteks ujulapileti kinni, aga mina väidan, et õueminekuks ei ole erisoodustusmaksu vaja. Kui vaadata objektiivselt statistilisi näitajaid, siis koolinoorte tervis on keskmiselt väga halb. Mõistus tuleb inimesele pähe tihti alles pärast enda või sõbra infarkti või insulti. Inimarengu aruande eliidi uuringus osutuvad skeptilisemateks innovatsiooni tähtsuse, tuleviku parandamise ja Eesti firmade võimalikul tõusul tootmise väärtusahelas teaduste doktorid. Töötukassa andmetel on 30 teaduste doktorit, kellega tööandja ei oska midagi peale hakata.

A. Toots: Mul on märkus Erik Tergi jutu jätkuks sellest vahekihist. Otsiksin seda vahekihti mittemajanduslikest terminitest ja pigem jätkaksin Kaire Põdra mõtet klassidest. Meil on klassiühiskonna suhtes ikka veel allergia, mistõttu on kujunenud individuaalsed edustrateegiad. Loodame, et minul või minu perekonnal on võimalik üksinda võita. Kooliralli on selle ehe näide: inimene usub, et kui ta oma last hullult drillib ja laps katsed edukalt läbi teeb, on tema elu ilus. Suurt Eesti emigratsiooni toidab tegelikult seesama loogika – edu on individuaalne, mina üksi lähen Londonisse, teen karjääri, saan kuulsaks disaineriks või kelleks iganes, ja ma ei vajagi kellegi toetust.

Kas heaolu- või hoolekanderiik?

H. Ruusing: Võtame veelgi intrigeerivama küsimuse, nimelt healuriigi. Nii palju kui aru saan, on avalikus ruumis healuriik peaaegu sõimusõna või vähemalt midagi sellist, mille poole ei tasukski pürgida. See niikuinii seal, kus ta olemas on, kohe-kohe lõpeb. Samas inimarengu aruandes on sellele päris palju tähelepanu pööratud ja ma saan aru, et see on eesmärk, mille suunas on mõttekas liikuda. Võib-olla prooviks kõigepealt defineerida, mis on healuriik?

A. Toots: Inimarengu aruande üks funktsioonidest on harida, näidata laiemalt, kuhu maailm liigub. See oli ka põhjus, miks healuriigile nii palju tähelepanu pöörati. Meie ajakirjanduses seostatakse Euroopa healuriiki tihti läbikukkunud maadega nagu Kreeka või Portugal, mis tegelikult ei ole healuriigi tüüpnäited. Samal ajal on tüüpnäited Põhjamaad, Taani, Holland, Austria ja Saksamaa olnud väga edukad ka kriisiga võitlemisel. Meil tõlgendatakse healuriiki väga vanamoodsalt, nii nagu seda tehti 1970-ndate Euroopas, ega taheta näha, et kogu healuriigi kontseptsioon on palju muutunud. Kui küsida, mis on üldse healuriik, siis see ei ole riik, mis jagab heldelt toetusi ja teenuseid, vaid riik, mis kujundab keskkonna, kus inimesel on turvaline toimetada, aga ta peab toimetama. Näiteks ta peab töötama, ta ei saa lihtsalt olla ja abiraha vastu võtta. Meil on jäänud see muutus healuriigi olemuses avalikest debattidest välja.

K. Põder: Seoses inimarengu aruandega tulin ökonomistina välja sõnaga hoolekanderiik. Sellel on veel halvem tähendus kui mõistel healuriik. Lõpuks jäime ikkagi healuriigi juurde, et mitte negatiivset suhtumist üle võimendada. Ajakirjanduses kasutatakse hoolekanderiigi mõistet ilmselt sagedamini kui healuriigi mõistet. Mind on see teema huvitanud selles valguses, kui kaugel oleme selles küsimuses oma naabritest. Kaks mõdet, mida Gøsta Esping-Andersen oma uuringutes rõhutab, kihistumise ja inimeste kaubastamise teema, on Eesti kontekstis olulised. Kaubastamine edastab minu arust päris hästi mõistet, kas inimene on nagu kaup, kas ta on täpselt samamoodi turul tööjõuna ostetav ja müüdav nagu mis tahes käegakatsutav ese meie ühiskonnas. On huvitav, kui palju oleme ostetavad ja müüdavad ning kui palju ainult rahalised ajendid meid midagi tegema panevad. Eesti pilt on selles suhtes üsna nukker. Me ei ole eriti kaitstud, oleme üsna kaubastatud ning selles mõttes vastandume oma naabritele Põhjamaadele ja ei ole ka sarnased tüüpiliste liberaalsete riikidega. Meil on universaalselt pakutavad sotsiaalkaitse meetmed, näiteks tervishoid, meie haridus on suhteliselt universaalne. Samas ei ole mul normatiivseid soovitusi, mis suunas liikuda. Nooremana arvasin vastust teadvat, nüüd ei ole enam nii kindel.

M. Pomerants: Kui vaadata eluga rahuloleva rahva protsenti Eestis *versus* sotsiaalkulutuste protsenti SKT-st, saame täiesti hea tulemuse, kahekümne protsendi sotsiaalkulutustega on saadud suhteliselt kõrge keskmine rahulolu. See ongi riigi jaoks optimeerimisülesanne olemasoleva rahaga võimalikult suurt rahulolu saavutada.

O. Koppel: Meil on pikka aega arutatud, kas Eesti on valinud Põhjamaade või Ameerika tee. Eelmine inimarengu aruanne, mis ilmus poolteist aastat tagasi ja võrdles kolme Balti riiki viimasel kahekümnel aastal, joonistas selgelt välja, et võime teatud tingimustel rääkida isegi mingisugusest kolmandast teest heaoluühiskonda jõudmisel, kus kombineeruvad erinevad lähenemised, millest osa on pigem natuke angloameerika moodi, teised rohkem Mandri-Euroopa või Põhja-Euroopa moodi. Minu meelest siin selget ja lihtsustavat liigitust Eesti kohta teha ei saa.

Edu võti on õigeaegsed reformid

E. Terk: Meil peaks toimuma mõtlemises oluline nihe, et kõik sellised terminid nagu heaoluriik, kapitalism, valitsemine ei tähenda üldse ühte kindlat mudelit. On palju kapitalismi tüüpe, palju heaoluriigi tüüpe, palju valitsemise tüüpe ja tuleb vaadata, mis meile sealt võiks sobida ja mis mitte. Heaoluriigi filosoofia eeldab, et inimesele püütakse luua teatud elementaarset kindlustunnet. Inimese jätmise ainult turujõudude meelevalda toob negatiivsed tulemused nii talle kui ka ühiskonnale. Mil määral ja kuidas inimest „lahti kaubastada”, on juba mudeli küsimus. Mulle tuli meelde näide sotsiaalhooldusest Inglismaal. Kui tuttava Inglismaal töötava sotsiaaltöötaja käest küsiti, miks inimesed seal palju vanemaks elavad kui Eestis, vastas ta: neil on palju vähem stressi. Inglismaa heaolumudel ei ole Põhjamaade mudel, aga ta võimaldab enamikul inimestel niimoodi elada, et neil ei ole ülearust stressi. Eestil ei ole veel väljakujunenud heaolumudelit.

A. Toots: Tänapäevase heaoluriigi põhimissiooni peegeldab väga hästi termin optimeerimisülesanne. Riik peab optimeerima, optimeerima haridus- ja tööturгу ning sotsiaalpoliitikat. Neid kolme koos. See ongi viga, mida mõned lääneriigid on teinud. Nad ei ole aru saanud, et pensionipoliitika on seotud tööturuga. Nüüd adume seda paremini, aga 1980-ndatel nähtigi neid eraldi valdkonnana. Optimeerimine ei ole ainult püksirihma pingutamine, vaid just mõtlemine, kui palju panustame haridusse ja kasvavasse põlvkonda ning kui palju eakatesse. Mõlemad vajavad inimväärselt kohtlemist, aga riigi arengu seisukohast on see ütle mata keeruline, võtmetähtsusega optimeerimisülesanne. Soovitan kõigil huvilistel põhjalikult jälgida Hispaaniat ja mõelda, miks ta madalseisust välja ei tule. Sellepärast, et ta ei ole suutnud teha reforme, eeskätt pensionipoliitikas. See on viinud takerdumiseni tööturupoliitikas, noorsoopoliitikas, pagulaspoliitikas, mis murrab uksest sisse paljudes maades, sealhulgas Rootsis. Kui reformid jäetakse õigel ajal tegemata, ongi kuri karjas. Seega on õigeaegsed reformid edu võti.

O. Koppel: Viimastes reitingutes on suhteliselt ilmekas näide Sloveenia. Viimase kümne aasta jooksul ilmunud artiklites on kirjeldatud, kuidas Sloveenias on kõik hästi tehtud ja Eestis mitte, sest Sloveenia oli tõepoolest paljudes edetabelites Eestist tunduvalt kõrgemal. Nüüd näeme, et Sloveenia on kohe-kohe jõudmas riikide hulka, kes on juba rahvusvahelistelt organisatsioonidelt abi küsinud. Mida see kinnitab? Lihtsalt seda, et üksikuid näiteid aeg-ajalt eeskujuks tuua ja küsida, miks meie nii ei tee, pole ka kõige mõistlikum.

E. Terk: Olen Olari Koppeliga nõus, et lihtsustatud üksiknäidete toomisega võib alt minna, aga alt minna võib ka pailapsriikide kukkumise tõlgendamisega. Praegu parastatakse Sloveeniat, mõni aasta tagasi parastati Eestit ja Lätit, kelle majandus kukkus nagu kirves kaevu. Sloveenia on Balti riikidest erinev arengumudel. Minu arvates on ennustus, et Sloveenia kaob nn Uue-Euroopa liiderriiikide hulgast, pehmelt öeldes enneaegne. Rahvusvaheliste finantsorganisatsioonide analüüsis öeldakse Sloveenia kohta, et kui mingile riigile tasub finantsabi anda, siis just Sloveeniale. Võimalik, et ta heaolusüsteem oli

majanduslikke võimalusi arvestades üle arendatud, aga üldiselt tunnistatakse, et tema arengu alused on tegelikult tugevad.

M. Pomerants: Võime palju viriseda, aga peame lõpuks tõdema, et kõik Euroopa Liidu riigid on enam-vähem ühel tasemel, mõni natuke meist parem, mõni jälle halvem. Austrias näiteks on ka suur palgalõhe. Inimesed seda ei tunneta, sest elukvaliteedi näitajad on paremad.

Eestis raisatakse eelkõige inimesi

H. Ruusing: Mida te soovitate Eesti valitsusele, mida ta peaks tegema?

O. Koppel: On juba aastaid räägitud, et meil on vaja rohkem otsustamisjulgust ja vähem nahahoidmist, eriti kui vaadata meie elanikkonna sotsiaaldemograafilisi arve. Ma ei ühine kindlasti nutulauluga, et Eesti jookseb inimestest tühjaks, paraku on arvud sellised, et mingeid otsustavaid samme on vaja kindlasti astuda. Samal ajal kui räägime, et meil on ressursse vähe ja kõigile ei jätku, me ei ole nii rikkad, käib Eestis üsnagi suur raiskamine. Eelkõige raisatakse inimesi ja nende võimeid, mida oleks võimalik tunduvalt läbimõeldumalt rakendada. Räägime alamakstud naistest, eakamatest inimestest, kes veel jõuaksid ja sageli tahaksid tööd teha, kuid kelle kaasamiseks on vähe pingutatud, räägime erinevatest klaasseintest või klaaslagedest, mis puudutavad siin elavaid inimesi, kelle emakeel ei ole eesti keel jne.

A. Toots: Tuleksin vahekihi teema juurde tagasi ja ütleksin, et valitsuse ülesanne on see vahekiht välja arendada. Me ei saa eeldada, et elamupoliitika on Eesti omavalitsustele jõukohane. Inimene ei vaja tänapäeval ainult kohta, kus magada ja kempus käia, ta vajab ka kultuurset keskkonda maja ümber. Sellist poliitikat meil Eestis riigis peaaegu ei ole, sest Kredexi pisike laenumeele ei saa pretendeerida poliitikale. Samuti on Eesti hõivepoliitika äärmiselt mannetu. Meil ei ole ministeeriumi, kelle mureks oleks hõive. Sotsiaalministeerium tegeleb töötutega, puudega inimestega, nendega, kes vajavad sotsiaalset tuge, aga mitte tööjõuga. Minu meelest üks pankroti äärel virelev lennukompanii on pälvinud üleliia palju tähelepanu majandus- ja kommunikatsioonipoliitikas. Kui saaksin, moodustaksin Eestis kohe majandus- ja hõiveministeeriumi, et panna need asjad ühe ree peale sõitma. Kolmas valdkond on lastehoid, kus minu meelest on ka vahekihti vaja. See on möödunud sajandi kuvand, et lastehoid on vähetähtis ja kohaliku omavalitsuse probleem. Arvan, et Eesti väikesed omavalitsused ei tule sellega toime tänapäeva nõuete tasemel. See on viinud olukorrani, kus nõrgema sotsiaalse ja vaimse kapitaliga pered ei panegi oma lapsi lasteaeda ja viimased tulevad kooli ettevalmistamatult.

M. Pomerants: Minu arvamus on, et väikesed omavalitsused pingutavad lasteaia infrastruktuuriga. Nad võitlevad oma viimaste inimeste eest. Tööhõivega on samuti keeruline. Eesmärk ei saa olla lihtsalt täistööhõive, siis oleks palgavaesuses inimesi veelgi rohkem. Aeg peab andma arutust, kuidas suudame oma haridusvaldkonnas pakutava ja tööturu vajaduse mingil hetkel teineteisega paremini sobitada kui praegu.

E. Terk: Osutan kolmele valdkonnale, kus asjad ei ole head ja oleks vaja poliitika kriitiliselt üle vaadata. Esiteks majandus, ma ei räägi nõudluse kõikumisega seotud lühiajalistest võngetest, vaid strateegilistest küsimustest. Inimarengu aruande majanduse peatükis toodud tootlikkuse dünaamika analüüs näitab üsna kurba pilti. Ka märksõnade „äri sisukus” ja „innovatsioon” alt ei leia palju rõõmustavat. Eesti majandus on teatud perioodidel hoogsalt kasvanud, kas senised kasvumootorid aga tulevikus samasugust kasvufekti toodavad, on

küsitav. Majanduspoliitikas rõhutakse makromajanduslikule tasakaalule, see on hea, aga ei ole piisav, et luua 21. sajandi nõuetele vastav arenenud majandus.

Teiseks mitte-eestlased Eestis ja nende potentsiaali kasutamine. Mitmed välismaa analüütikud on otse küsinud: teil on 30 protsenti elanikkonnast mitte-eestlased, valdavalt eestivenelased, miks te ei tegele selle potentsiaaliga? Potentsiaal on alakasutatud ja me ei tegele ka selle arendamisega. Me ei oska mitte-eestlastest elanikkonnaga riigi tasandil suhelda, nende kaasamisest rääkimata. Teeme näo, et küsimust pole, või kui on, siis ei sõltu see Eesti riigist. Kommunikatsioonis eestivenelastega domineerib riigi poolt puhtformaalne retoorika.

Kolmandaks küsimus valitsemismudelitest tervikuna. Üldine administreerimistase ja selle protseduurid on vähemalt teiste Kesk- ja Ida-Euroopa maadega võrreldes suhteliselt sujuvad, oleme selle eest ka kiita saanud. Samas tegeleb meil iga ministeerium eelkõige sellega, kuidas oma valdkonda suhteliselt autonoomselt välja arendada ja käigus hoida. Terviklikust arengujuhtimisest on see kaugel. Inimarengu aruande viimases osas, nn eliidiuuringus, olid ka küsitatud otsuselangetajad ühte meelt, et on vaja fokuseeritumat valitsemist ja arengupoliitikat. Lihtsalt administreerimine, isegi kui see on heatasemeline, pole küllaldane. Peaksime suunama kogu oma masinavärgi selgetele antud perioodi arengufookustele ja prioriteetidele. See eeldaks aga juba valitsemissüsteemi ideoloogia muutmist.

Lahenduseks struktuursed reformid

K. Põder: Kui kunagi töötasin Eesti Pangas ja meile tulid IMF-i nõunikud, soovitasid nad alati struktuurseid reforme. See ajas naerma. Nüüd on peaaegu kaksikümmend aastat möödas ja ma ütlen ise: arvan, et lahenduseks võiksid olla struktuursed reformid. Mida ma sellega mõtlen? Siin nimetati seda vahekihiks, aga ökonomistid ütlevad selle kohta tihti institutsioonid. Institutsioonid on need, mis loovad indiviididele ühiskonnas tegutsemisajendid. Need võivad olla formaalsed (seadusandlus) või mitteformaalsed (sotsiaalne kapital, usaldus või mingid rutiinid, kuidas asjad käivad). Oleme elanud kaksikümmend aastat nii, et igal aastal on uued rutiinid või osal inimestel on ühesugused rutiinid ja teistel teistsugused, mõned nimetavad seda ka moraaliks. Aga moraal püsib vaid siis, kui tema järgimine on ratsionaalne ega kahjusta inimest. Mis võiks olla nende struktuursete reformide eesmärk? Oleme kaksikümmend aastat tagasi kokku leppinud, et meie majanduse makrokeskkond tugineb tururegulatsioonile, meil on konservatiivne fiskaalpoliitika. Samas arvan, et me ei ole kokku leppinud, mis on inimesi või institutsioone puudutav hea või tark poliitika ja millised peaksid olema selle poliitika eesmärgid ehk rõhk peaks makropoliitikate asemel olema nn mikropoliitikatel. Kas nende mikropoliitikate eesmärgiks võiks olla efektiivsus (hea ajakasutus, õiged ajendid) või võrdsus (sotsiaalne mobiilsus, kihistumise vältimine või kihistumise minimeerimine, rahvuslik integratsioon või sotsiaalne mobiilsus ühiskonna eri gruppide vahel, mitte ainult eagruppide vahel)? Mõtlen sotsiaalse mobiilsuse all seda, et ka töölise lapsel on võimalik lõpetada ülikool ja samuti doktorantuur. Kui sedamoodi hakkame Eesti poliitikaid läbi vaatama, tekib seesama küsimus: väga palju on poliitikaid, mis võimendavad teatud gruppide osalust kas haridusel, tervisekäitumises vms. Asi algab juba lasteaiast. Rikkamad pered saavad kasutada eralasteaeda, vaesemad ei saa. Nendel on kodus üks stressis ja õnnetu lapsevanem, kes võib-olla ei tahagi lastega kodus olla, kuigi millegipärast arvame, et emad tahavad väga oma lastega kodus olla. Edasi võimendatakse (vähemasti Tallinnas) selektsiooni ettekooolitamise, eliitkoolide, tasuliste erialaringide jms kaudu. On hulk kitsaskohti, mis sotsiaalset mobiilsust takistavad ja mis kihistumist taaskultiveerivad. Lisaks on teoreetiliselt olemas nn targad poliitikad, mis võimaldavad efektiivsust ohvriks toomata sotsiaalset mobiilsust luua.

M. Pomerants: Minu jaoks on struktuurne reform laiapõhjaline valmistumine selleks, et 30 aasta pärast olla Euroopas konkurentsivõimeline. See puudutab eri valdkondi, mille üks näide on halduskorralduse muutmine. Kui me ei taha, et kõik on varsti Tallinna all põldude peal koos, tuleb midagi ette võtta. Mis puudutab vene-eesti teemat ja mitte-eestlaste potentsiaali kasutamist, siis arvan, et väikeettevõtluse tasemel sellega probleemi ei ole. Näiteks Lääne-Virumaa ettevõtja teab väga hästi, et vene mees või naine saab hakkama küll, käed on neil ju kuldsed. Seetõttu ongi tal spetsialistid komplekteeritud sellest vaatevinklist lähtuvalt, kes talle midagi kiiremini ja kvaliteetsemalt valmis teeb, rahvus ei ole siin teema. Igaühele võib pakkuda haridusvõimalusi, ka kutseõppes, aga inimene peab ka ise tahtma õppida. Siin on muidugi ka põlvkondade probleem, sest praegu on vene perekonnas sündinud noor palju suutlikum kui tema vanemad ja vanavanemad kokku. Seda lihtsal põhjusel, et keelebarjääri tal ei ole ja ta suudab olla tööturul konkurentsivõimeline. Narva näitel on välja tulnud, et kui laps on kolmandat põlve nii-öelda tehasevõimelise perekonnast, läheb ka tema kutsehariduskeskusesse, midagi palju muuta ei taha, ja asub õppima puhastusteeninduse erialal. Samas on Pähklimäe gümnaasiumi tüdrukud otsustanud, et nendest saavad tähtsad euroametnikud – ja saavad ka. Pole mingit probleemi. Seetõttu minu meelest ei ole toimetulek rahvuse, vaid pigem sotsiaalse keskkonna probleem. Sa võid ka eesti peres olla vaesuse torus põlvkondade kaupa, küsimus on selles, kas ise tahad sealt välja tulla. Olin seitse-kaheksa aastat tagasi Tartu Ülikoolis magistrieksami komisjonis. Viieteistkümmelisel seltskonnast, kes meie eest läbi käis, oleksin ainult kaks inimest (venelast) kohe enda juurde tööle võtnud. Nende silmad särasid, nad olid endale asja selgeks teinud ja elus hakkamasaamiseks pingutanud. Ülejäänud tulid eksamit tegema lootuses, et ehk kuidagi ikka läbi saab. Ma ei oleks neist ühtegi tööle võtnud.

Globaliseerumist ei ole võimalik ära keelata

H. Ruusing: Kas üldse on võimalik võidelda rände vastu? Globaliseeruv maailmas on see paratamatu. Võib-olla ongi nii, et kõige andekamad lähevad sinna, kus neid rohkem väärtustatakse, ja mitte ainult palga pärast. Meie peaksime suutma oma ühiskonda integreerida järgmise kihi sisserändajaid.

M. Pomerants: Kõik andekad on erinevad. On neid, keda üldse ei huvita välismaale minek ja kes on rahul sellega, et saavad oma võimeid realiseerida just Eestis. Tunnen vähemasti üht arsti-residenti, kes ütleb, et ta ei näe põhjust, miks ta peaks Soome arstiks minema. Eestis on tööd küll ja veel ning kogu sotsiaalne keskkond, mida me ju väärtustame, räägib selle kasuks.

A. Toots: Helle Ruusing tabas naelapea pihta, kindlasti ei ole võimalik globaliseerumist ära keelata ja kindlasti ei saa keelata ka inimeste elama asumist pealinna. See toimub kõigis riikides, ka palju paremini tasakaalus olevates riikides kui Eestis. Soome on näiteks samamoodi hädas, et kõik valguvad kokku Helsingisse ja selle ümbrusse. Mulle tundub, et üks hästi keeruline väljakutse on muuta elu huvitavaks igal pool Eestis. See, miks paljud noored kodukandist ära lähevad, on tingitud enamasti sellest, et neil on seal lihtsalt igav. Samal ajal on Eestis viimase viie aasta jooksul toimunud migratsioon linnast maale. Selle on ette võtnud inimesed, kelle jaoks maal on mõnus. Peamegi neid elustiile paremini läbi mõtlema ja selliseid keskkondi looma, kus inimestel on huvitav olla. Kõige süngem stsenaarium Eestile oleks see, kui siin ei ole kellelgi huvitav ega hea. Kliima on meil halb, võib-olla praegune 30–40-aastaste põlvkond kavatseb veeta oma pensionipõlve hoopis Hispaanias ja siis ongi küsimus, kes meile jäävad? See on see seltskond, kes praegu on töövõimetuspensionärid ja kes pärast sotsiaalminister Taavi Rõivase reformi on tööturul palgavaestena. See ei ole kindlasti sobiv arenguperspektiiv.

O. Koppel: Kui elu maapiirkondades oleks huvitav, oleks see ikka väga hea saavutus. Esialgu võiksime teha kõik selleks, et elu maapiirkondades oleks võimalik ka siis, kui ilm mängib meile mõne vingerpussi. Praegu on nii, et kui Eestis on vähegi kõvem tuul, ei ole paljudes piirkondades mitu päeva elektrit. Kui mitu päeva elektrit ei ole, on väikeste lastega raske. Loomapidamisega sama lugu, kui vool ära läheb, on pehmelt öeldes jama. Või kui sajab rohkem lund maha, ei pääse enam liikuma. Kui inimest maal selline keskkond ees ootab, siis see talle väga atraktiivne ei tundu. Samas arvan, et maa, puhas õhk, vesi ja metsad – kõik see on Eestile täielik kullaauk ja ühtlasi sobiv elukeskkond just nendele inimestele, kes tahavad väheke rahulikumas keskkonnas oma lapsi kasvatada ja interneti kaudu tööd teha. Nende hulk aja jooksul ilmselt kasvab.

E. Terk: Näen siin kahte probleemi. Esimene puudutab meie aktiivsust kohanemisel majandusliku üleilmastumisega. Õppisin kunagi Iirimaal ja nägin, kuidas on võimalik realiseerida aktiivset globaliseerimispoliitikat. Kuidas toodi sisse kõrgtehnoloogiatootmist, aeti regionaalpoliitikat. See nõudis muidugi päris suuri pingutusi ja järjekindlat tööd. Töötati süsteemipäraselt tehnoloogia eesliinil asuvate multinatsionaalsete korporatsioonidega, valmistati neile ette pakkumisi Iirimaale tulekuks, meelitati USA-s töötavaid iiri päritolu insenere tagasi kodumaale, et uutest loodavates ettevõtetes tööle asuda. Vaegarengupiirkondades tööd alustavatele välisfirmadele tehti soodsamad maksupaketid jne. Eestis tundub domineerivat mõtet, kui eelarve on tasakaalus ja riigivõlg väike ning maksusüsteemi ei muudeta, ongi kohe kogu maailm Eesti poole kaldu.

Teine küsimus on natuke laiem. Nimelt on kõigil Kesk- ja Ida-Euroopast pärit Euroopa Liidu uutel liikmesriikidel üks ühine joon – nad on praegu majanduslikult rohkem globaliseerunud kui sotsiaalselt, poliitiliselt ja kultuuriliselt. Küsimus on selles, kuidas ennast avatud maailmas tunneme ja globaliseerumist kasutada oskame.

[Liikumine on ikkagi mitmesuunaline](#)

K. Põder: Migratsiooniurijad ütlevad hästi lihtsustatult, et rikkad liiguvad alati sinna, kus on hierarhilisem ühiskonnakorraldus, näiteks Soome oskustööjõud liigub Ameerikasse, vaesed liiguvad sinna, kus on kõrgem maksukoormus rikastele, egalitaarsem ühiskonnakorraldus. Kui hakata selle taustal mõtlema, kes meile tulla tahaksid, siis ma ei näe palju selliseid inimesi. Nad peaksid ilmselt pärinema riikidest, kes on meist vaesemad, ja kui tahame oskustööjõudu, siis peaks sellel vaesemal riigil olema veel progressiivne tulumaks ehk rikkamate kanda suur maksukoormus. Kindlasti ei ole need head spetsialistid just nendest maadest, keda me ideaalis ise ootame. Sama tendents on ka riigi sees. Piirkonnad on kihistunud, näiteks õpetaja maal on suhteliselt rikas ja linnas suhteliselt vaene. Mina olen üles kasvanud Hiiumaal ja kogu aeg elanud teadmisega, et mul on kaks valikut: kas jääda Kärkla keskkooli õpetajaks või valida midagi muud ehk siis migratsioon – nüüd olen siis linnas suhteliselt vaene teadustöötaja. See on ju tegelikult migratsioon, mis toimub. Hiiumaale sõidab Tallinnast kauem kui Helsingisse. Samamoodi liigutakse linnast maale – suhteliselt rikkaks saama; rikkus ei pruugi tähendada muidugi vaid rahas mõõdetavat sissetulekut.

M. Pomerants: Inimarengu aruandes räägitakse, et ühes või teises valdkonnas peaks olema ühiskondlik lepe. Meil on üks hiigellepe olnud 1990-ndate teisest poolest: inimeste vaba liikumine on ülim printsiip. Oleme selle saavutanud aastal 2004 ja nüüd kirume, et sellega kaasnevad probleemid. Eks meil ole trumpe ka. Arvan, et see on ilus ja tark Eesti naine, kes on nii mõnedki inimesed suutnud siia kenasti kinnistada. Mulle meeldis lugeda Justin Petrone lugu kokkusaamisest Epuga, kuidas Epu äi ja ämm olid väga skeptilised – poeg peab veetma

oma elu kusagil kaugel Põhjas! Aga mina ütlen: Justin on Eestis suur tegija ja Ameerikas oleks ta ära kadunud globalismi, nii et silm poleks ka pilkunud. Kõik, kes tahavad elada huvitavas elukeskkonnas, võiksid tulla Rakverre. Seal on kõik olemas. Olen avastanud inimesed, kes on leidnud, et maal on palju kihvtim kui linnas. Käisime hiljuti juristide seltskonnaga (mina küll jurist ei ole, aga kuulun sinna vahetevahel tänu ametile) Võrumaal Sännas, kus noored inimesed on Tallinnast ära tulnud, kavatsevad teha ise oma kooli, sealjuures põhikooli, võtavad sãrasilmselt vastu inimesi, äge on! Kahjuks ei ole see veel niioelda masside liikumine, aga liikumine ongi mitmesuunaline, saab Tallinnast Tartusse ja vastupidi.

E. Terk: Tundub, et sotsiaalne mobiilsus on keskse tähtsusega. Palju me aga sellest Eesti õhiskonnas teame? Olen majandusteadlasena kuulnud sotsioloogide ja teiste õhiskonnateadlaste etteheiteid, et kõik suured ajalehed on majandusnäitajaid täis: SKT, inflatsioon, aktsiakursid, pangaintressid jne. Samal ajal kõige elementaarsemad sotsiaalse stratifikatsiooni või sotsiaalse mobiilsuse näitajad ja nende pidev analüüs üldlugejale määratud ajakirjanduses puudub. Selle leidmiseks peame võtma kätte spetsiifilised sotsioloogia ajakirjad, hea kui sealtki oma riigi kohta midagi konkreetset leiame. Väärtustame enda jaoks ühe valdkonna informatsiooni ja pakume seda kogu aeg ka laiale lugejaskonnale, teine informatsioon on kusagil kolmandal või neljandal plaanil. Siis tuleb kord kahe aasta tagant inimarengu aruanne ja see on oi kui põnev! Tegelikult peaks õhemiljonilise elanikkonnaga riigis detailselt teadma, mis toimub kas või nendesamade Säna eestlaste või Ida-Viru venelastega, kui paljud nende lastest on läinud kuhugi kooli ja kui paljud on tagasi tulnud või edasi liikunud. Mis arengupoliitikat me muidu teha oskame.